

Список використаних джерел

1. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство / Д. Миллер // Киевская старина. – 1897. – № 2. – С. 118–220.
2. Маркевич А. Южная Русь при Екатерине II. / А. Маркевич. – Одеса, 1893. – 31 с.
3. Оглоблин О. Люди старої України / О. Оглоблин. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. – 328 с.
4. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830 / З. Когут. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
5. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини / В. Кривошея. – К.: ІПЕНД ім. І. Кураса, 2008. – 452 с.
6. Володько В. Народження української бюрократії. Як еліта Гетьманщини стала імперськими чиновниками / В. Володько // Історична правда. – 2010. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/10/8417>.
7. Демиденко Д. Асиміляторство чи автономізм: дилема ідейно-політичної орієнтації української управлінської еліти кінця XVIII – початку XIX ст. / Д. Демиденко // Держава та регіони: наук.-вироб. журн. Серія: Державне управління. – Запоріжжя: Класич. приватний ун-т, 2006. – С. 34–45.
8. Кононенко В. Світська інтелектуальна еліта Гетьманщини у десятиліття модернізаційних проєктів / В. Кононенко // Український історичний збірник. – 2010. – Вип. 13. – С. 26–32.
9. ЦДІАК України, ф.763, оп. 1, спр. 1, арк. 7.
10. ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, од. зб. 684, арк. 36.
11. РГАДА, ф. 13, оп. 1, ед. сб. 56.
12. РГАДА, ф. 13, оп. 1, ед. сб. 57.
13. Материалы для истории общественного и частного быта в Малороссии XVIII века // Чтение в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1899. – Кн. 13. – С. 60–89.
14. К истории Екатерининской комиссии для составления проекта нового уложения // Киевская старина. – 1885. – № 9. – С. 3–30.
15. Надтока О. Світогляд української еліти II половини XVIII ст.: суспільні Парадигми / О. Надтока // Історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 14–27.
16. Горобець В. М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи / В. М. Горобець, О. К. Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 22–42.
17. Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії / А. Каппелер // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 34–42.
18. Ефименко А. История украинского народа / А. Ефименко. – С. Петербург, 1906. – С. 195.
19. ЦДІАК України, ф. 267, оп. 1, спр. 50, арк. 342.
20. Клепацький П. Листування О. А. Безбородька з своїм батьком, як історичне джерело / П. Клепацький // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського. – К., 1928. – Т. 1. – С. 280–285.
21. Saunders D. The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850 / D. Saunders. – Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985. – P. 23–35.

Тарас Прокоп

**П. РУМЯНЦЕВ И УКРАИНСКАЯ ЭЛИТА ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ
В УСЛОВИЯХ ЛИКВИДАЦИИ АВТОНОМИИ (1764–1796)**

В статье проанализировано положение украинской элиты во второй половине XVIII в. и ее трансформация в российское дворянство, что было частью имперской политики Екатерины II, волю которой на украинских землях выполнял П. Румянцев-Задунайский. Также автор пытался показать взаимоотношения казацкой старшины и генерал-губернатора П. Румянцева.

Ключевые слова: П. Румянцев-Задунайский, Екатерина II, трансформации, автономия, ассимиляция.

Taras Prokop

**RUMYANTSEV AND UKRAINIAN ELITE LEFT BANK UKRAINE UNDER THE
ELIMINATION OF AUTONOMY (1764–1796)**

This paper analyse the situation of the Ukrainian elite in the second half of the XVIII century and its transformation into Russian nobility, what was the part of imperial policy of Catherine the Great. Her will was implemented by P. Rumyantsev. Also the author tried to show the relationship of Ukrainian nobility and the Governor-General Rumyantsev, what will help us to understand the nature of Ukrainian gentry assimilation.

Key words: P. Rumyantsev, Catherine II, transformation, autonomy, assimilation.

УДК 94(477)**Igor Kovtun**

**РЕКРУТСЬКИЙ СТАТУТ 1837 Р. ПРО СИСТЕМУ ПОКАРАНЬ У ПРОЦЕСІ
КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

Стаття присвячена питанням ухилання рекрутів та новобранців від служби в армії Російської імперії та заходам, що приймалися законодавцем з метою недопущення зазначеного. У статті проводиться аналіз положень рекрутського статуту 1837 р.

Ключові слова: рекрут, військова служба, рекрутський статут 1837 р., ухилання від проходження військової служби, Російська імперія.

Це дослідження дасть можливість з'ясувати загальні проблеми функціонування системи рекрутських наборів у Російській імперії щодо рекрутської повинності як однієї з основних

державних повинностей, проаналізувати необхідність особливого відношення законодавця до рекрутської повинності, увагу, яка приділялася комплектуванню армії. Аналіз положень рекрутського статуту 1837 р. та змін і доповнень, зроблених до нього, допоможе вивчити основні законодавчі ініціативи у питанні регулювання діяльності армії, її комплектування. Визначити процесуальні норми, систему покарань та стягнень як для кандидатів у рекрути, так і для осіб, задіяних у виконанні рекрутської повинності.

Джерельну базу (опубліковану) складають законодавчі акти, що увійшли до "Полного собрания законов Российской империи", яке є універсальним джерелом, у якому найповніше представлено закони Російської держави. Воно охоплює усі публікації узаконень, офіційних і неофіційних видань, бо засновувався цей кодифікаційний корпус для контролю й збереження оригінальних текстів законодавчих документів.

Метою зазначеної статті є – аналіз положень рекрутського статуту у питанні існування системи рекрутських наборів, ролі держави як основного регулятора в комплектуванні збройних сил.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб на прикладі системи покарань за уникнення рекрутської повинності показати виняткову роль, яку приділяв законодавець в Російській імперії питанню комплектування армії; проаналізувати ефективність чи не ефективність існуючої системи, зміни, які законодавець вносив під час її формування. Реальність її подальшої інтеграції у життя пересічних громадян імперії. Підготовка висновків та проведення паралелей із сучасною системою контролю та покарань за ухилення від військової повинності в Україні.

Комплектування збройних сил – одне із найбільш складних завдань для будь-якої держави. Московія, Російська імперія, царська Росія, СРСР, Російська Федерація – у кожен період своєї історії приділяли виняткову роль комплектуванню армії. Необхідність мати численну підготовлену армію зумовлювалася тим, що кількість конфліктів, воєн і таємних армійських операцій скільки проводила Росія, зараз, важко навіть порахувати, тому боротьба з особами, які прагнули уникнути військової служби передусім велася на законодавчому рівні.

Автор пропонує детально розглянути вимоги рекрутського статуту, прийнятого через численні звернення з боку губерній стосовно занадто складної системи рекрутських наборів та значної кількості законодавчих актів, які часто суперечили один одному, через що констатувалися численні порушення та зловживання, ухилення від проходження "сей важной Государственной повинности" [1, с. 501].

Рекрутським статутом від 1831 р. систематизовано та узагальнено юридичну судову та інші практики проведення рекрутських наборів за попередні роки. При його розробці враховано побажання, надіслані від безпосередніх виконавців та відповідальних осіб, які займалися комплектуванням армії, а саме частиною, що стосувалася рекрутських наборів. Разом із тим введено низку нових правил та процедур [2].

Враховуючи важливість точного та справного виконання рекрутських наборів, законодавець при імplementації статуту створив комісію, яка мала б засвідчити його дієвість. Зазначена комісія визначила: "из сего наблюдения открылось, что с одной стороны силою означенного постановления многие беспорядки и затруднения в сем Государственном деле пресеклись, и производство его вообще сделалось удобнее; но что с другой, правила Статута не везде единообразно были понимаемы, и от того возникли по местам в некоторых случаях частныя сомнения; в других же Губерниях, при исполнении сих правил, зачены разные упущения и недостаток надлежащей точности" [2, с. 146–147]. Ретельно вивчивши звіт комісії, неточності та непорозуміння, що виникали у трактуванні певних положень статуту, підготовлено й затверджено доповнення до рекрутського статуту 1831 р. [1].

Шостий розділ статуту присвячено питанням, пов'язаним із стягненнями та покараннями, передбаченими за порушення законів, що регламентують одну із основних повинностей держави – рекрутську. Автором пропонується визначити основні напрямки законодавчого регулювання покарань та стягнень відповідно до рекрутського статуту. Отже, до таких варто віднести, по-перше, стягнення, що мають накладатися на рекрутські дільниці за порушення правил стосовно рекрутської повинності; по-друге, покарання осіб, які ухиляються від рекрутської повинності; по-третє, стягнення, передбачені членам "рекрутських присутствій" за порушення правил, що регламентують рекрутську повинність; по-четверте, процедуру накладення стягнень на осіб за порушення правил утримання рекрутів у місцях їх набору та подальшого скерування їх у місця несення служби за призначенням; по-п'яте, покарання рекрутів до їх зарахування у полки та команди. Зазначені питання у тексті статуту були структуровані таким чином, що кожен згаданий пункт виділено окремо.

Автором пропонується розглянути визначені відділення, дослідити їх структуру та наповнення. Перше відділення четвертого розділу рекрутського статуту пропонувало визначити процедуру накладення стягнень з рекрутських дільниць за порушення правил стосовно рекрутської повинності.

На ці питання законодавцем виділено двадцять окремих статей або параграфів статуту: з 435 – до 454 включно. За невчасну поставку рекрута, дільниці, якщо попередньо не надасть законних пояснень, чому сталася така затримка, підлягала примусовому стягненню, разом з утриманням по 10 карбованців (далі – крб.) за кожного рекрута на кожен місяць затримки (стаття 435). Крім того, передбачалося стягнення подвійного платежу на провіант та платню рекруту, визначених параграфами 184 та 187 зазначеного статуту [1, с. 525]. Пізніше, законодавець видав примітку до статті 436, у якій зазначалося, що порушення стосовно вікових обмежень, зросту чи вад, які були очевидними при заміні рекрутів [3], були недостатніми причинами затримки поставок рекрутів і, відповідно, такі дільниці не підлягали уникненню від накладення стягнень. На думку автора, стаття 437 роз'яснювала, як діяти у тих випадках, коли у поміщика не виявиться осіб, здатних до служби, і такий факт засвідчить спеціально створена комісія [1, с. 538–539], у такому випадку стягнення на поміщика не накладалося.

Після дослідження зазначених положень, автор дійшов висновку, що за невчасне внесення коштів, передбачалося стягнення пені у розмірі однієї копійки з кожного карбованця в місяць. Але, така пеня стягувалася не раніше двох тижнів з часу закінчення часу їх збору. Пеня також не стягувалася за той місяць, у який штрафні кошти вносилися.

Автор не може оминати положення стосовно покарання посадовців, відповідальних за прийом рекрутів, у ситуації, коли у рекрути призначалися особи поза чергою, без пояснення законних причин такого рішення з боку осіб: міського голови, рекрутського старости та усіх членів Думи – для осіб, визначених у рекрути серед міщан та волосного голови, рекрутського старости та усіх осіб, які засвідчили правильність їх подачі у рекрути – для осіб, визначених у рекрути серед вільних, удільних та державних селян. Якщо такі випадки будуть виявлені, усі зазначені особи мають понести покарання та компенсувати усі витрати, пов'язані із визначенням та поверненням таких селян на місця їх постійного проживання. Зазначені висновки зроблено автором на основі статті 439. Пізніше законодавець вніс корективи, а точніше визначив крім усього іншого фінансову складову штрафних санкцій [2, с. 154].

У дільницях міщан, державних селян, удільних та вільних хліборобів, за кожного позачергово, представленого у рекрути, без подання зрозумілих причин таким рішенням з боку визначених осіб, окрім покарання, визначеного у статті 439, покриття витрат, понесених на представлення та повернення відданих у рекрути, стягувати штраф, у казну, 50 крб. з дільниці за неправильний вирок та 50 крб. з голови, рекрутського старости та з інших осіб, визначених статтями 198–199 зазначеного статуту [1, с. 526]. При вивченні статті 440 [1, с. 555] можна зробити висновок, що до відповідальності законодавцем притягувалися особи, визначені у статті 439, якщо за їх згодою в рекрути буде набрано осіб неприйнятної віку, зросту чи хворих, через які в рекрути брати заборонено. Пізніше, цю статтю доповнено положенням, відповідно до якого перелік посадовців, які мають нести покарання за неправильні набори осіб, які не підходили у рекрути, поширювався на усіх, хто, відповідно до статті 199 [1, с. 526] затверджував списки неправильно відібраних у рекрути. Якщо у один і той самий набір представлено рекрута, якого "рекрутське присутствіє" відхилило за непридатністю, а його подають знову, нехтуючи попереднім висновком, тоді таких осіб штрафуватимуть. Автор відмічав, що законодавець також передбачив стягувати з них кошти, витрачені на транспортування та утримання рекрута, якщо такий випадок повториться другий раз, тоді сума штрафу збільшуватиметься удвічі [2, с. 154–155].

У 1840 р. законодавець додав до статей 439–440 ще одне доповнення, за яким визначалося: "штраф за представление в рекруты неочередных и с явными не недостатками, взыскивать не особо за каждый род незаконно представляемых из участка людей, а вообще за каждое представление, хотя бы в оном заключались одни с недостатками, а другие неочередные, или же оба рода сих людей вместе" [4].

Автором відзначено особливу увагу законодавця до питань шахрайства з чужою власністю. Так особи, які поставили рекрутів з числа селян-утікачів замість селян, які їм належали, мали бути покарані відповідно до процедури, передбаченої для осіб, які продають чужі господарства, видаючи їх за власні. Разом з тим, такі особи мали надати у рекрути селян, які підходили для несення військової служби. Ті ж селяни з числа утікачів, що незаконно віддані у рекрути, вважалися власністю поміщиків від яких вони утекли. Особи, які не мали власника, або з тих чи інших причин встановити власника було неможливо, вважалися державними. Автор вважає, що у випадку, коли виявлено факт незаконної віддачі у рекрути міщанина, державного чи вільного селянина, тоді з того, хто віддавав таку особу стягувався додатковий рекрут. Законодавець передбачав звільняти незаконно відданого з військової служби та повертати на місце постійного проживання. У випадку, коли така особа прослужила більше 10 років, тоді він звільнявся з військової служби з правами відставного солдата. Законодавець дозволяв незаконно відданому у рекрути селянину, залишитися в армії і дослужити термін до кінця, за його згоди. У такій ситуації, після завершення служби,

відставному солдату виплачувалося 500 крб. за рахунок громади, яка його направила, причому заміна такого солдата на іншу особу не передбачалася. Разом з тим, автор хотів би відмітити, що у випадку, коли незаконно відданий у рекрути помирав під час служби, чи пропадав безвісти, тоді 500 крб., відповідно до припису законодавця, передавалися його сімейству, а інший рекрут із суспільства не стягувався. У дільницях міщан, державних та вільних селян, особи, які були упіймані на отриманні хабара з сімейства, яке відповідно до черги мало б надати рекрута, підлягали суду як шахраї. У випадку, коли поміщик віддавав у рекрути свого кріпака, стосовно якого розпочата процедура отримання вільної грамоти, до часу, коли суд першої інстанції розгляне справу такого кріпака (§ 132, п. 2) [1, с. 519], а суд останньої інстанції визнав кріпака вільним, тоді з такого поміщика, окрім стягнення іншого рекрута, утримувалося 100 крб. за передчасну віддачу. Разом з цим особі, яка була віддана у рекрути, передчасно надавалося право самій обирати чи продовжувати службу на правах вільної особи, чи повернутися на місце постійного проживання. Законодавчо закріплено, що у випадку, коли визначений у рекрути селянин виявлявся не здатним до проходження служби, і такий факт підтверджувався шляхом медичного обстеження у лікарні, тоді він повертався до попереднього стану, а на його місце іншого, здатного до служби. Якщо після проведення необхідних процедур в лікарні виявлялося, що рекрут був здоровим, тоді він направлявся на службу з таким розрахунком, що навіть, якщо в подальшому буде виявлено у рекрута захворювання, поміщик чи громада, яка скерувала рекрута не несли жодної відповідальності. Часті випадки, коли скерована у лікарню на обстеження особа помирала, у такому випадку, законодавець визначав заміну іншого рекрута на заміну померлого, але якщо скерований на обстеження у лікарню втікав, тоді жодних стягнень на поміщика чи суспільство не накладалося. Натомість, втікач вважався остаточно прийнятим на службу, про що поміщику видавалася квитанція про прийняття у рекрути, а винні у втечі рекрута підлягали покаранню відповідно до діючого законодавства.

Друге відділення четвертого розділу рекрутського статуту, що у свою чергу законодавчо врегульовувало покарання для осіб, які намагалися уникнути рекрутської черги. Законодавець визначав 19 статей статуту, з 455 – до 473 включно. Рекрути, які попередньо проходили комісію, а пізніше заявляли про свою хворобу, або іншу медичну причину, за якою вони не були здатними до військової служби, а потім, після проведення повторного медичного огляду, виявлялося, що вони здорові, таких рекрутів пропонувалося карати різками. Покарання проходило публічно, при інших рекрутах (стаття 445). Осіб, які переховувалися від рекрутства, а після їх впіймання, до них не можна було задіяти положення, визначені у статті 337 [1, с. 543], таких осіб привселюдно висікали батогами після проведення слідства та судового засідання першої інстанції. Потім такі особи поверталися на місця свого постійного проживання [1, с. 557]. Пізніше внесено поправку, відповідно до якої цивільний губернатор мав затвердити вирок кримінального суду після його винесення. Осіб, які після арешту виявлялися придатними до рекрутської служби, карали різками при всьому батальйоні або іншій команді, при якій вони утримувалися. Винні у переховуванні утікачів мали бути засуджені відповідно до загального законодавства [2, с. 155].

У разі випадкового нанесення собі травм міщанин, державний або вільний селянин, чи вільний хлібороб, які перебували на рекрутській черзі, зобов'язані були у триденний термін повідомити про інцидент своє безпосереднє керівництво разом із повідомленням про свідків пригоди, якщо вони були. Законодавець передбачав, що пізніше такий факт мав бути повідомлений громаді. У випадку, якщо такий селянин знаходився за територією господарства, до якого він належав, тоді він мав повідомити місцеву владу та власника садиби, де він тимчасово перебував. Окремо законодавець увів положення, у якому йшлося про те, що особа, яка ненавмисне нанесла собі шкоду, перебуваючи за територією свого постійного проживання, отримувала від місцевого керівництва довідку про нещасний випадок. Законодавець зазначав, що пізніше таку довідку особа мала передати своєму безпосередньому керівництву для пред'явлення такого факту всій громаді, особа, яка не повідомляла у триденний термін про нещасний випадок, або таке повідомлення було оскаржено свідченнями дванадцяти осіб із числа селян, що проживали на тому самому місці де й підозрюваний, при цьому ці дванадцять осіб свідчили, що підозрюваним така навмисна шкода була нанесена з метою уникнення рекрутської черги, в такому випадку громада мала повідомити місцеву поліцію з метою проведення слідчих дій та виявлення факту навмисного уникнення рекрутської черги. Дії громади, до якої належав рекрут при підготовці повідомлення про особу, яка навмисне нанесла собі шкоду з метою уникнення проходження рекрутської повинності визначалися у статті 460. Законодавець вимагав підготовки таких відомостей: чи підходила зазначена особа у рекрути до скоєння такого злочину, тобто чи була потрібного зросту, віку та стану здоров'я; яку саме шкоду він собі наніс; час, коли він наніс собі шкоду – перед оголошенням чергового набору чи після такого оголошення; чи знаходився на рекрутській черзі; місце, де стався злочин та засіб, яким така шкода була нанесена; чи були при тому присутні свідки; як себе до того вів підозрюваний, чи намагався

уникнути рекрутства до того; свідчення свідків події; власні свідчення підозрюваного стосовно факту отримання травм. Поліція, після отримання повідомлення громади про можливий злочин проти проходження рекрутської повинності, проводила слідчі дії на загальних засадах із включенням до свого висновку медичного висновку.

Нанесення собі шкоди шляхом відсічення певних частин тіла були досить частими. З метою уникнення таких випадків, законодавець запропонував визначити підозрюваного винним, після того, як медичною комісією було засвідчено, що частина тіла підозрюваного була відрубана шляхом подвійного удару. У такому випадку покарання визначалося відповідно до вимог зазначеного статуту. Результати проведення слідства та свідчення лікаря поліція надавала безпосередньо губернатору. Губернатор ретельно вивчав матеріали справи, чи проведено слідство відповідно чинним нормам, чи надані усі необхідні докази та проведено усі необхідні слідчі дії. Законодавець визначав губернатору діяти в рамках чинного законодавства, якщо факт скоєння злочину підтверджувався. Якщо губернатор визначав, що порушення закону мало місце, у такому випадку зловмисник скеровувався до "рекрутського присутствія" для визначення роду військ, де він мав проходити службу (стаття 463). Пізніше, підготовлено уточнення, після засвідчення вини у "рекрутському присутствії" та повернення обвинуваченого у поліцію, покарання йому мав призначати губернатор [5]. Законодавець передбачив таке покарання для зловмисників, які нанесли собі каліцтво з метою уникнення проходження служби – публічне покарання батогами, від 25 – до 50 ударів у присутності членів громади, до якої належав зловмисник. Після цього особа скеровувалася до арештантських рот, якщо каліцтва, нанесені йому не були сумісними з проходженням строювої служби. У випадку, якщо особа виявлялася не здатною навіть до виконання робіт в арештантських ротах, тоді зловмисник скеровувався на поселення до Сибіру. Особа йшла в залік громаді за рекрута, якщо відповідно до зібраних свідчень, він був здатним до несення служби до часу нанесення собі навмисних каліцтв.

Особа, яка захворіла під час проведення набору, після одужання скеровувалася у рекрути в залік майбутніх наборів відповідно до статей 108 та 338 статуту [1, с. 517, 543–544]. У дільницях міщан, вільних та удільних хліборобів, батьків, родичів та інших сторонніх осіб, які були винними у навмисному нанесенні шкоди особі, визначеній для проходження рекрутства з метою його подальшого уникнення від проходження служби – карали батогами в присутності осіб, які проживали в межах тієї дільниці. Покарання мав здійснити поліцейський служитель відповідно до вироку кримінального суду першого ступеня, за узгодженням із цивільним губернатором. Законодавець визначав, що поміщицький селянин, винний у нанесенні каліцтв особам, визначеним у рекрути, чи у допомозі їм у нанесенні таких каліцтв, підлягав аналогічному покаранню, але за вироком суду другого ступеня, що також затверджувалося цивільним губернатором [2, с. 155]. У 1840 р. видано доповнення до статуту, згідно із яким, покарання розповсюджувалося і на "однодворців" західних губерній [6].

Поміщицькі селяни, які навмисно наносили собі фізичні вади з метою уникнення рекрутства, підпадали під загальний порядок проведення слідства та несення відповідного покарання з поправкою, що заяву про факт скоєння злочину надавав власник селянина. Законодавець зазначав, якщо поміщик, або керуючий справами, не надавали відповідних заяв про скоєння злочину впродовж семи днів з часу виявлення такого факту, тоді поміщику відмовлялося у відкритті провадження стосовно цього факту. Коли, після проведення усіх, визначених законодавцем процедур, стосовно виявлення факту учинення навмисного каліцтва з метою уникнення рекрутства, підтвердження такого факту громадянським губернатором та після оголошення кримінальною палатою вироку, особа несла аналогічну відповідальність, визначену законодавцем для осіб з числа міщан, державних селян та усіх інших (статті 467 та 468). Законодавець передав визначених у рекрути осіб, які скоїли вбивство поміщика, під дію кримінальних законів, визначених щодо скоєння вбивства. Такі особи скеровувалися на каторжні роботи із заліком громаді чи поміщику за рекрута.

Якщо "рекрутським присутствієм" зачислено рекрута, вік якого старший або молодший від визначеного законодавцем, тоді з голови та членів "рекрутського присутствія" стягувалося 500 крб. Разом з тим, законодавець визначав два винятки з цього правила, по-перше, якщо рекрут, прийнятий відповідно до статті 237, яка дозволяла приймати у рекрути молодих осіб міцної статури, які виглядали старшими за свої роки, коли виявлено помилку в їх віці; по-друге, коли виявлялося що помилки у віці молодшої особи не виявлено, але фізична форма дозволяла йому проходити службу, про що було отримано усі необхідні довідки та свідчення. В обох таких випадках штраф на членів "рекрутського присутствія" не накладався. Якщо було зараховано рекрута з явними вадами, душевно хворого, криворукого, з кривою шиєю, кульгавого, із пошкодженими частинами тіла, який мав меншу, від визначеної, кількість зубів або пальців, тоді з голови та кожного члена "рекрутського присутствія" стягувалося по 500 крб.

За прийом рекрута із внутрішніми, хронічними та поверхневими хворобами, які після обстеження виявлялися фальшивими, законодавець визначав відповідальність виключно на медичних чиновниках. За прийом таких рекрутів із кожного з них стягувалося по 500 крб. Члени "рекрутського присутствія" також уникали покарання, якщо визначені хвороби або фізичні вади були отримані рекрутом після його обстеження, як здатного до несення служби. Право призначати стягнення для членів "рекрутських присутствій", належало Сенату, там де не було визначено окремих спеціальних процедур. Стягнення штрафів з громадянського губернатора здійснювалося виключно із дозволу царя. Пізніше, законодавець анулював це положення. Причину цього автор вбачав у тому, що формулярні списки були основними документами обліку імперських чиновників XIX ст., вони відігравали важливу роль у житті службовця, відображаючи його кар'єру. 22 червня 1837 р., за ініціативи міністра юстиції, підготовлено і в подальшому затверджено Державною Радою списки штрафи, що накладалися на чиновників за прийом не здатних до служби рекрутів [7].

Міністр юстиції звертав увагу Державної Ради на певні колізії, які викликала стаття 481 рекрутського статуту, а саме: "те штрафы, кои налагаются на основании ст. 475 и 476, вносят в формулярные списки лиц, сим штрафам подвергшихся". При тому стаття 681 Учереждения про Цивільну (державну) службу, а саме в п. 3 сказано: "в послужные списки должны вносимы одни только выговоры, сделанные прямо от Высочайшего имени, или по приговору судебных мест и то тогда, когда в Высочайших повелениях и приговорах именно о том сказано; выговоры же, сделанные по определениям судебных и правительственных мест и начальств, так же всякого рода замечания и денежные взыскания, не должны быть вносимы в послужные списки" [7, с. 553]. Отже, беручи до уваги, по-перше, статтю 72 "Зводу основних законів": "закон сохраняет свое действие, доколь не будет отменен силою нового закона" [8]; по-друге, рекрутський статут затверджено 28 червня 1831 р.; по-третє, заклади про цивільну (державну) службу затверджено 2 грудня 1834 р., автор робить висновок, що стаття 481 рекрутського статуту втрачала свою чинність.

На думку автора, четверте відділення четвертого розділу рекрутського статуту визначало процедуру накладення стягнень для осіб за порушення правил стосовно утримання рекрутів в місцях їх набору та подальшого скерування їх в місця несення служби за призначенням. На ці питання законодавцем виділено три окремі статті або параграфи статуту (з 482 – по 485 включно).

Батальйонні командири внутрішньої варті та офіцери, які скеровувалися у військові прийомщики або для супроводження рекрутів у місця призначення, підлягали військовому суду за такі злочини: 1. За стягнення на свою користь коштів, виділених на платню для рекрутів чи на їх харчування, чи коштів які їм, рекрутам, належать. 2. За розтрати рекрутської одежі або матеріалу для її пошиття. 3. За невчасне повідомлення рекрутам виписки із військових законів стосовно рекрутської повинності. 4. За використання рекрутів як робочої сили для себе чи для сторонніх осіб. Дозволяється тримати при собі рекрутів у якості помічників чи кур'єрів, з заборонаю використовувати їх на роботах, що не сумісні з обов'язками солдата. 5. За занадто сильні покарання, особливо якщо буде доведено, що це стало причиною, що спонукала рекрутів до втечі. 6. За хабарництво при наданні рекрутам відпусток. Відповідальність обвинувачених збільшується, якщо відпущений рекрут втече і не буде знайдений упродовж двох місяців. 7. За надмірне зменшення кількості рекрутів, причиною якої стало недбальство, а саме, коли зі ста осіб – десять померло, втекло чи скеровано до шпиталю чи лікарні без причин, необхідним чином доведених.

Крім того, було введено такий перелік покарань для службовців:

1. Батальйонний командир та військовий прийомщик підлягали військовому суду: а) за невчасну виплату платні рекрутам, або невидачу їм продовольства; б) за порушення при виготовленні рекрутської форми визначених зразків, за невчасне виготовлення форми та невчасне її надання рекрутам; в) за утримання на місцях зборів здорових рекрутів під приводом їх хвороби з метою отримання власної користі.

2. Офіцер, який супроводжував партію рекрутів підлягав військовому суду: а) за самовільне покидання рекрутської партії; б) за самовільну зміну визначеного маршруту рекрутської партії, за самовільну зупинку на ночівлю чи відпочинок у місцях, не передбачених затвердженим планом маршруту, за виключення випадків, передбачених правилами для офіцерів [3]; в) за використання у власних цілях чи для транспортування власного багажу підводи, призначеної для хворих рекрутів та орендованої за казенні кошти. Так само як і за оренду більшої від необхідної кількості підвод та невчасну сплату коштів за їх оренду; г) за розтрату додаткових коштів, передбачених для транспортування рекрутської партії, якщо такі витрати не засвідчені земським чиновником, який супроводжував партію, за виключенням випадків, передбачених правилами для офіцерів, які супроводжували партії рекрутів [3].

П'яте відділення четвертого розділу рекрутського статуту, яке визначало процедуру отримання покарань для рекрутів за злочини, здійснені ними до їх зарахування у полки та команди. На ці питання законодавцем виділено 20 окремих статей або параграфів, статуту (з 486 – по 497

включно). Правила щодо покарань рекрутів за проступки, скоєні ними під час їх слідування з місця збору – до місця призначення, відображені у пам'ятці для офіцерів, які супроводжували партії рекрутів [3]. До таких порушень законодавець відносив п'янство, бійки, заборонені азартні ігри, першу крадіжку, що не перевищувала 20 крб., першу втечу, якщо утікач буде впійманий і доставлений в ту саму партію, з якої він утік.

У Російській імперії зазначеного періоду основним способом комплектування армії були рекрутські набори, які пізніше були змінені загальною військовою повинністю. Варто відзначити, що й існуючий стан комплектування армії і більш сучасний, після переходу на загальну повинність, законодавчі ініціативи, які повсякчас приймалися центральною владою імперії, не змогли викоринити явище ухилення від військової служби. За весь час існування системи таких наборів, рекрути або шукали "прогалини" у законодавстві, або займалися самоскаліченням, а частіше просто втікали. Найчастіше усі законодавчі ініціативи зводилися до бажання центральної влади зменшити видатки на рекрутські набори. Проти осіб, які намагалися ухилитися від військової служби, держава постійно створювала нові системи стягнення та покарання, але, варто відзначити, так і не змогла викоринити повністю таке явище.

Отже, рекрутський статут 1831 р. став результатом використання багаторічного досвіду та численних рекрутських наборів у Російській імперії, яка без боекдатної, укомплектованої та сильної, агресивно налаштованої армії, навряд чи змогла б так довго проіснувати.

Список використаних джерел

1. Высочайше утвержденный Статут Рекрутский: Именной указ, данный Сенату, 28 июня 1831 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 6 (часть первая). – № 4677. – С. 501–657.
2. Высочайше утвержденные дополнительные статьи к Статуту Рекрутскому: 8 ноября 1834 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 9 (часть вторая). – № 7535. – С. 146–155.
3. Наставление партионным начальникам, отряжаемым для отвода рекрут. – М.: Книга по Требованию, 2014. – 90 с.
4. О мере взыскания штрафа с обществ и голов за представление в рекруты неочередных и с явными недостатками людей: Мнение Государственного Совета, 21 октября 1840 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 15 (часть первая). – № 13879. – С. 658.
5. О назначении наказания за членовредительство, учиненное в избежание рекрутства: Мнение Государственного Совета, 11 октября 1839 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 14 (часть первая). – № 12759. – С. 758–759.
6. О распространении 468 ст. Рекрутского Статута о членовредителях, на одноверцев Западных губерний: Сенатский, 27 сентября 1840 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 15 (часть первая). – № 13824. – С. 619–620.
7. О невнесении в формулярные списки штрафов, налагаемых за прием неспособных к службе рекрут: Мнение Государственного Совета, 22 июня 1837 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 12 (часть первая). – № 10360. – С. 552–553.
8. Свод Учреждений Государственных и Губернских // Свод Законов Российской империи. Издание 1833 года. – С. 785.

Игорь Ковтун

РЕКРУТСКИЙ СТАТУТ 1837 Г. О СИСТЕМЕ НАКАЗАНИЙ В ПРОЦЕССЕ КОМПЛЕКТОВАНИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Статья посвящена вопросам уклонения рекрутов и новобранцев от службы в армии Российской империи и мерам, принимавшимся законодателем с целью недопущения подобного. В статье проходит анализ положений Рекрутского Статута 1837 г.

Ключевые слова: рекрут, военная служба, рекрутский статут 1837 г., уклонение от военной службы, Российская империя.

Igor Kovtun

AUTHORITY PUNISHMENT ACCORDING TO PROVISIONS OF RECRUIT CHARTER OF 1837 IN THE PROCES OF RUSSIAN ARMY FORMING

The article deals with recruits and conscripts' avoidance of military service in Russian empire army and the measures taken by the legal authorities to prevent such occurrences. The Article contains the analysis of provisions of Recruit Charter year 1837.

Key words: recruit, military service, recruit charter 1837, avoidance of military service, Russian empire.